

Шербаева Ж.Р.

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫ ТАРБИЯЛООДО ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАНЫН
ЭЛЕМЕНТТЕРИН ПАЙДАЛАНУУ ЖАНА АНЫН ТААСИРИ**

Шербаева Ж.Р.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ И ЕЕ
ВЛИЯНИЕ НА ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

Zh.R. Sherbaeva

**THE PEDAGOGICAL USE OF FOLK ELEMENTS AND ITS IMPACT
ON THE EDUCATION OF PUPILS OF INITIAL CLASSES**

УДК:371.58

Башталгыч класстарда билим берүүнү реформалоо азыркы учурдагы негизги талаптардын бири. Улут, улут болуп калыш үчүн билим берүү системасына өзгөртүү киргизүү учурдун негизи милдети катары каралууда. Азыркы учурда улуттук маданиятты көтөрүү үчүн тарбиянын башаты болгон башталгыч класстарда окутуу жана тарбиялоодо элдик педагогиканын элементтерин колдонуу жана аны окуучулардын ички керектөөсүнө айлантуу учурдун негизги максаты катары саналат.

Улуу орус педагогу К.Д. Ушинский айткандай элдик педагогика байыркы заманда эле илимий педагогикага чейин болуп келген жана анын баштапкы формаларына таасир тийгизген. Көптөгөн анализдер көргөзгөндөй тарбиялоо элдик педагогиканын эстеликтери макал лакаптар, жомоктор, накыл сөздөрдөгү идеялар менен тыгыз байланышта, себеби алардын бардыгы турмуштан алынган. Байыркы убакта жазуунун жоктугунан элдик педагогиканын жетишкендиктери унутулуп, кээ бирөөлөрү жоголуп, кайрадан пайда болуп жүргөн. Советтик этнограф, педагог Г.С.Виноградов айткандай элдик педагогика система эмес, билимдердин жана көндүмдөрдүн жыйнагы, башка сөз менен айтканда, педагогикалык теория эмес, педагогикалык практика. Демек, элдик педагогиканын объекти жана предмети тарбиялоо жана окутуу процесси болот. Негизи элементи турмуштан алынган билим жана тажрыйба.

Элдик педагогика, турмуштан алынган, көпчүлүктүн, элдин педагогикасы, эл үчүн жараткан педагогика.

Элдик тарбиянын таасирдүүлүгү өтө күчтүү. Себеби анын пайдубалында элдин кылымдар бою чогулткан тарбиялоонун маңызы, мазмуну, принциптери жатат. Алардын баары элдик жомоктордо, макалдарда, лакаптарда, элдик оюндарда, фольклордо жана диний шариаттарда камтылган.

Эл арасында «тарбия – бул баа жеткис байлык» деген сөз бар.

Байыртадан чоң-ата, чоң-энелерибиз жаш муундарын жөнөкөй ыкмалар жана усулдар менен тарбиялашып келишкен. Анда тарбиялоонун наза-

рияты да, методикасы да, багыты да болгон эмес. Бирок балдары ыймандуу, адептүү, ийкемдүү, момун, күжүрмөн, эмгекчил кылып тарбиялаганга маш болушкан.

Тарбиялоо маселесине байланышкан элдик түшүнүктөрдү таанып-билип, тактоодо «үйрөтүү», «үйрөнүү» деген сөздөр өзгөчө мааниге ээ. Түз маанисинде «үйрөтүү» тарбия-чы, насаатчынын ал эми «үйрөнүү» деген сөз тарбиялануучунун ишмердүүлүгүн сыпаттайт.

Кыргыз элинин тарбиялоонун маңызы жөнүндөгү түшүнүктөрүн ар тараптуу аңдап-билүүдө «кемелине келтирүү», «баралына келтирүү», «эрезеге жеткирүү» сыяктуу сөздөр да өчгөчө мааниге ээ.

Кыргыздын элдик педагогикасында балдарды үй-бүлөлүк турмушка тарбиялоого, жубайлык милдетке, ата-энелик функцияга даярдоого өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Биздин ата-бабаларыбыздын үй-бүлөсү эки-үч, кээде төрт, кез-кезде беш муундан турган учурлары да болгон.

Тарбиялоо жараянында эмнени жетекчиликке алышкан? Элдин, диндин, үй-бүлөнүн тарбиясын. Ар бир үй-бүлөнүн өзүнө жараша, үрп-адат болуп калган, тарбия негиздери болгон. Тарбиялоодо алар элдик макалдардан, насыят, үлгү ырлардан, жаңылмачтардан, табышмактардан, элдик оюндардан, жомоктордон кеңири пайдаланышып, алардан мисалдар келтиришип, талкуулашып, жыйынтыктар чыгарышкан. Элдик чыгармалардын деңгээлин жогорку бийиктикке жеткиришкен, андан ар бир бала сыймыктанып, күжүрмөндүүлүк тарбиясын алган.

Кыргыздын элдик оозеки чыгармачылыгында да акылмандыктын нукура берметтерин чагылдырган, таамай айтылган макалдар көп. Элибиздин туулган жерге болгон терең сүйүүсү, чексиз ызааты ушул макалдарда дагы сезилет: "Жер - казына, суу - алтын", "Туулган жердин топурагы алтын", "Кен асылы жерде, кеп асылы элде", "Эр эмгегин жер жебейт", "Дыйкандын баркын жер билет", ж.б.у.с. Ошондой эле идеяларды туюнткан: "Ат айланып казыгын табат", "Куш айланып тууруна конот" сыяктуу макалдар бир эле учурда кыргыз адамына мүнөздүү тарбия менен тамырлаштык сезимин да туюнтуп турат. Ал эми "Уядан эмнени көрсө,

учканда ошону алат" дегенде канаттуунун уясындай жайлуу да, жүрөккө жакын да үйдө, үй-бүлөдө бала кандай тарбия, таалим алып чоңойсо, ошого жараша мыкты же начар киши болору кошмок мааниде билдирилет.

Бүткөн ойду толук туюнткан макалдардан айырмаланып, көбүнчө образдуу сөз түрмөктөрүнүн гана чегинде кошумча стилистикалык каражат катары колдонулуучу фразеологизмдерде дагы жылуу маанай, айтылып жаткан ойго, анын предметине карата дилгир мамиле даана сезилет: "Киндик кан тамган жер", "Учкан уя".

Элдик макалдарда табият таануучулук мүнөздөгү билимдер нукуралыктын чегине жеткире элеп тазартылган асыл заттай туюнтулган. Алар жаратылыштагы көрүнүштөрдү элестүү да, таасын да мүнөздөөгө, сүрөттөөгө үйрөтүп, баланын эне тилине астейдил болушуна, анын тилдик туюмунун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. "Чөптү кор кылсаң көзгө түшөт", "Таза болсоң суудай бол", "Ичкен сууна түкүрбө" ж.б.д.у.с. макалдар элдин эзелтен келаткан эстетикалык-этикалык чек-ченемдерин ташка тамга баскандай даана аныктап койгон. "Аргымактын жакшысы азыраак оттоп, көп чуркайт, азаматтын мыктысы азыраак сүйлөп, көп тыңшайт", "Уйга жүгөн салабы, үйрөнгөн адат калабы" ж.б. макалдар кыргыздарда көп. Жылкыны, алгыр кушту таптоо өнөрү да макалдарда адамды тарбиялоо менен жарыш түрдө даңазаланат. Ошол эле учурда тарбиясы начар жигиттер жакшы үйрөтүлбөгөн, жүгөндөлбөгөн жылкыга көп салыштырылат ("Адеби жок жигит ооздугу жок атка окшош").

Элдик жан дүйнөнүн күзгүсү, руханий маданиятынын баа жеткис табериги - элди, жерди, табиятты сүйүүгө тарбиялаган жомоктор. Алар байыркы бабалардын табият менен карым-катнашта топтогон тажрыйбаларын, элдин жаратылыш менен тыгыз байланышта жашоосу жөнүндөгү ыйык идеалдарын бизге жеткирген. "Кой үстүндө торгой жумурткалаган заманды" энсеген түпкү аталарыбыз чыныгы бейпилдиктин, бактылуу турмуштун үлгүсүн табият, анын сулуу, асыл жандыктары, өсүмдүктөрүнө жакын, окшош элестеткен.

Ата-бабаларыбыздын, салттуу, нарктуу үй-бүлөөсүндө баланы чоң энелер тарбиялаган. Алар табийгый, чебер, даанышман, тубаса тарбиячылар болушкан.

Энелер баланын да, тарбия жараянынын да табиятын назик түшүнүшкөн. Даанышман энелер баланын жан дүйнөсүнүн эң терең булуң бурчуна чейин үңүлүп кирүү жөндөмүнө ээ болушкан. Жылуу-жумшак койнуна катып, жонун кашып, эркелетип, айланып, үргүлүп, өөп-жыттап, мээрим төгүү менен баланын жүрөгүн элжиретип, денесин балкыткан. Эненин мээримине карк болгон балада чоң-эне, чоң-ата, өз ата-энесине, тууган туушкандарына болгон чыныгы инсандык сүйүү сезими ойгонот. Ал чоңойгондо жалпы эле адамга боорукер, ыйманы пакиза, намыс ариеттүү инсан болот.

Аксакалдардын жана акындардын баатырлардын айткандары балдардын аң - сезимдеринде «ташка тамга» баскандай болуп калган. Бала тарбиялоодо элдик оозеки адабиятынын «терс» образдарынан пайдаланышкан. Алар аркылуу балдардын чочулоо, коркуу сезимдерин ойготушса, ал эми баатырдык «оң» образдар аркылуу күжүрмөндүүлүккө тарбиялашкан. Мисалы: жомоктогу «алп-каракуш», «желмогуз кемпир», «шайтан», «албарсты» ж.б. ушул сыяктуу терс образдардан кеңири пайдаланышкан. Балдар бул сөздөргө ынанышып жаман иштер жасабаганга аракет жасашып, өз аракеттерин көзөмөлдөшкөн. Кандайдыр бир иш баштаар алдынан ошол сөздөр ойго келип, жоопкерчиликти эсине салып турган. Же болбосо, «Аксакалдын сакалы улуу, өзү ыйык» дешер эле. Мындай маанидеги сөздү уккан ар бир бала ак сакалдуу карыяны көрсө, же кездешип калса, урматтап, сыйлап, алдынан кыя басып өткөндөн тартынып турар эле. Аны көргөн аксакалдар андай балдарды алкашып, кимдин баласы экендигин сурашып, «сени тарбиялаган ата-энеңе баракелде» дешип, балдардын көңүлдөрүн көтөрүшкөн. Ошондой эле Аксакалдар көчөдө өзүн туура эмес алып жүргөн балдарды көрүшсө, алдыларына чакырышып алышып, «кимдин баласысың?», «эмне үчүн анттиң-минтиң» дешип, сурамжылашып, өздөрүнүн акыл-насааттарын беришчү. Мындай тарбиялык иштин мааниси өтө таасирдүү болгон. Себеби алар кээ бир адамдардын балдарынын коомдук жерде өздөрүн жаман алып жүрүшкөндүктөрүн аш-тойлордо айтышып жиберилчү. Мындай абал «тартипсиз» балдардын ата-энесине да өтө чоң моралдык сокку болор эле. Бул алардын аталык намысына өтө каттуу тийген. Ошондуктан эл ичинде ата-энеме сөз тийип калбасын дешип, балдар, «Аксакалдардын көздөрүнө урунуп калбайлык» дешип, өздөрүн далдаага алышчу. Бүгүнкү күндө кадимки ак-сакалдын да урмат-сыйы калбай бара жаткан сыяктанат. Алардын урматын кетирип жаткан ата-энелерибиз. Алар үйлөрүндө отурушуп алышып, «Аксакалдар эмне болушуптур, баланчы аксакал өзүчү, кечээ эле аракеттик кылып, көчөлөрдө жатып жүргөн, эми эле аксакал болуп калыптырбы?» дегендей сөздөрдү балдарынын алдында айтышып, ак-сакалдардын да беделдерин түшүрүшүп жатышат. Аны уккан бала эмне болот эле? Ата-эне өтө салмактап сүйлөгөнү оң. Бул сөз бир гана Аксакалдын гана беделин түшүрбөй ушундай сөздү айткан ата-эненин да беделин түшүрөт, муну унутпаган жакшы. Бул биринчи жагы болсо, экинчи жагынан эртең эле өзүбүз да Аксакал болорубузду унутушубуз керек эмес.

Балдарды ой келди же болбосо өз сөзүн көзөмөлдөбөй оюна эмне келсе ошону сүйлөй баштаса, ата-эне, аны тыйып «балам Алла жакшы сөзгө да «оомийин» дейт, жаман сөзгө да «оомийин» дейт» жакшы каалоо тилектерден айтып олтуралы деп айтышчу. Бул сөз ой келди сүйлөй баштаган

адамды эсине келтирип, туура сүйлөөгө багыттап коер эле. Айрыкча ата-энелерибиз жаш баланы жашынан тарбия берүүгө көңүл бөлүшкөн. Үйүнө мейман келип калса, бир алдың колуна суу куюп, сууну жаш балага куйдуруп, үйгө кирдирип, аксакалдарды үйдүн төрүнө өткөрүп, эркектерин бир жагына, аялдарын бир жагына олтургузушкан. Колго сууну жаш бала куюп, колуна чачыкты (сүлгү) асып койгон. Колдорун жууп бүтүп, аксакалдар балдарга батаа беришкен, же жакшылыктар каалашкан, «колго суу куйгандын сообу өтө улуу» дешип айтышчу. Ошентип балдар өзүнөн чондорго кызмат жасоону үйрөнүшкөн. Меймандар үйгө кирип отурушкандан кийин үй ээсин чакырышып колун жайышып «Оомийин» дешип батаа тартышып, андан кийин бири-биринен «эсен-соолугун» сурашышкан. Ушулардын баары жаш баланын аң-сезиминде өчпөс из калтырган. Меймандар менен көрүшкөнү келишкен тууган-уруктар, дос-жарлар, коңшу-колондор баары үйгө киргенде меймандарды көрөрү менен «Ассалоому алейкум» дешип салам беришкен, меймандар болсо «Ва алейкум салам» дешип алик алышкан. Меймандар менен кол алышып саламдашкандан кийин олтурушуп, «Оомийин» дешип батаа тартышып, акыбал сурашкан. Эгерде меймандар тамак жешип жатышкан болсо, аларга ыңгайсыздыктар жаратпоо максатында «көргөнүбүз көрүшкөн» дешип, эдин катарына отура кетишкен. Мына ушундай үрп-адаттардын баары, анын тартиби өз кезегинде балдардын кабыл алуунда болуп, аң сезиминен терең орун алган. Алар чоңоюшканда көзү менен көргөндөрүн кыйшаюсуз кабыл алышып, аткарышкан. Мейман күтүү жөрөлгөлөрүнүн көптөгөн түлөрү болуп, бала тарбиялоодо чоң роль аткарат. Мисал үчүн дасторконго даамдардын түрлөрүн коюу, тамактан алууну сунуштоо, чай куюп берүү, тамак бергенде аны аксакалдаштырып таркатуу ж.б.у.с.

Балдарды туура тарбиялоодо элдик тарбиянын төмөндөгү маселелерин эске алуу туура болору шексиз.

Ата-эне өзүнүн эмгекке, коомго, жолдошторуна кылган мамилелери менен балдарындагы чынчылдыкты, тартиптүүлүктү, мээнеткечтикти, эмгекти сүйүүнү, принципаалдуулукту тарбиялоодо аларга үлгү болууга тийиш. Ал үчүн ата-эне балдарына койгон талапты биринчи өздөрүнө коюп, өзү аны ийне жибине чейин так аткарууга жетишүүсү керек. Ата-эне балдарынын өсүп жетилүүсүн туура аныктап билип, алардын өнүгүүсүнө туура багыт берсе, балдарын жан дили менен сүйүп, аларга маданияттуу мамиле жасаса, алар балдарынын алдында чыныгы идеялга айланат.

Кыргыз тилинде тарбиялоо түшүнүгүнө синонимдеш төл сөздөр арбын. Алардын баары көп манилүүлүгү менен айырмаланат. Бул элдик педагогикалык түшүнүктөрдүн маани-маңызы баланын ар кыл жаш курагындагы өсүп-өнүгүү өзгөчөлүктөрүнө, ага ылайык камкордуктардын мазмунуна карай улам

тереңдеп отурат. Алсак, «торолтуу» деген сөз жаңы көз жарган наристенин өсүп-өнүгүүсүн мүнөздөө иретинде колдонулат. Ал эми «алдейлөө», «бапестөө» деген түшүнүктөр ымыркайды көзөмөлдөп баккандардын аруу сүйүүгө ширелген ар түрдүү камкордуктарын айгинелеп турат. Бирок, ымыркайды торолтуу иши биз ойлогондон алда канча татаал маселелерди өз кучагына алат. Эл ымыркай баланын төрөлүшү үчүн алгачкы айлары көбүрөөк уктоо зарылдыгын эске алып, аны көшүлтүү, чыргоолонсо сооротуу максаты менен алдей ырын жараткан.

Бешик ыры - дүйнөнүн көпчүлүк элдеринде кездешчү чыгармаларга кирет. Алардын баарында эле бешик ыры баланы сооротуу, тарбиялоо максатында айтылат. Ошону менен бирге бешик ырында наристенин жакшы адам, бакты-таалайлуу, элдин кызматына жараган киши болушу жөнүндөгү ой-тилек, максат да билдирилет. Ушул жагынан алганда бешик ыры бөбөктүн келечегине каалоолорду, билдиргендиги, акыл-насааттарды айткандыгы менен да айырмаланат.

Мисалы: Алдей бөпөм, ыйлаба,
Менин жаным кыйнаба.
Атаң, тойго кетиптир,
Ак кесе толо эт келет.
Энең тойго кетиптир,
Эмчеги толо сүт келет.
Алдей бөбөк, ыйлаба,
Эжекенди кыйнаба.
Кырма табак кырдырба,
Кыруусу менен куйдурба.
Куру кыйнап эженди,
Кокуйлатып ыйлаба.

(Элдик ыр)

Бешик терметкен киши бешик ырын мукам үн, жагымдуу обон менен коштойт. Баланы көшүлтүп, уктатып жатып эле анын назик угуу сезиминдеги музыкалык туюмун, тил татымын ойготот, өстүрөт. Улуттук музыкалык ыргак баланын кабылдоо сезиминен эң алгач ушинтип түнөк алат. Ошону менен бирге алдей ырында ата-энелердин баласынын келечек тагдыры жөнүндөгү көңүлүнө тынчтык бербеген санаасы да, илгери үмүт-тилектери, ойкыялы да өзөктүү идея катары берилет.

Бир даанышман өз уулуна мындайча насаат айтты:

- Уулум, калайыктын өзүнө кайрымдуу болуусун кааласан, оболу өзүң калайыкка кайрымдуу бол. Өз мээнетиң текке кетпөөсүн каалабасаң калайыктын ак мээнетин бекер кетирбе. Абройлуу болууну кааласаң, элпек бол. Адамдар сени маскаралап күлбөсүн десен, жүрүм-турумунду оңдогун. Кадыр-баркын ашсын десен, башкалардын кадыр-баркын билгин. Көпчүлүктүн өзүнө дос болуусун кааласан, адамдарга колуң, тилиң менен азар көрсөтпөгүн. Урмат-сыйга эгедер болууну кааласаң, мүмкүн болушунча мал-мүлкүндү муктаждардан аябагын.

Телегей тегиз бир жан болууну арзуу кылсаң,

өзүнө ылайык келбеген бир ишти бөтөндөргө да ыраа көрбөгүн. Дилиң ооруп, урушууну каалабасан, ачуулук, акмак адамдар менен сөз талашып отурба. Бейгам болууну кааласан, кызганчаак болбогун. Кайгы азаптан ыраак болууну кааласан, колуңдан кеткен ишке өкүнүү менен кайгыра бербегин. Дос-жоронун көбөйүшүн кааласан, ачык жүздүү, ширин сөздүү бол. Эч кимге күнөө коюп, кек сактаба. Сырындын ашкере болуусун калабасан, досуңа да ооз ачпа.

Бул айтылган акылман сөздөрдү бир мүнөт да унутта калтырбай колдонуу абзел. Башталгыч класс балдарын тарбиялоодо жаштайынан бала ийкемдүү, кабыл алуусунун деңгээли өтө жогору болуп, көргөнүн - көргөндөй, укканын - уккандай кабыл алуу жөндөмүнө ээ экендигин эстен чыгарбасак. Ошондуктан да жаш баланын алдында аткарылган ар кандай иш ата-эненин каттуу көзөмөлүнүн астында ишке ашканы оң. Ал дегендик үй-бүлөдөгү ар кандай мамилелер алдын ала ойлонулган болуп, ал ишке ашкан мезгилде баланын психикасына өзүнүн терс таасирин тийгизбей тургандай абалда болгону дурус.

Себеби үй-бүлөдөгү ар кандай турмуштук кырдаал анын көз жаздымында калбайт. Андыктан бул жөрөлгөлөрдү ата – энелерге да терең түшүндүрүү зарыл.

Азыркы учурда экономиканын жана маданияттын тез жана гармониялуу өсүшүнүн кызыкчылыктары, социалдык мамилени жана саясий абалды коомдун башкы өндүргүч күчү жана эң жогорку байлыгы катары адамдын өзүн өркүндөтүү мектепте балдарды тарбиялоо жана окутууда жаңыча, кененирээк мамиле кылууну талап кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Б.Апышев. Д.Бабаев., Т.Жоробеков «Педагогика» Ош-2000.
2. А.Алимбеков «Кыргыз этнопедагогикасы». Б.:1996.
3. Д.Алымкулов «Ата-эне жана бала»
4. Касымов Тыныбек, Миталипов Камалидии «Үй - бүлөдөгү мектепке чейинки бала тарбиясы» Б.:2010.
5. И.В.Гребенников. Мектеп жана үй-бүлө. 1988-ж.
6. Э.Мамбетакунов., Т.Сияев. «Педагогиканын негиз-дери». Б.:2008

Рецензент: д.пед.н., профессор Рысбаев С.